

ACC. N:R M. 16702:1-9.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: *Blekinge*
Härad: *Medelstads*
Uppteckningsår: *1966-67*
Upptecknare: *Gösta H. Dahl, Ronneby*
Berättare: *" " " "*
Söcken: *Ronneby*
Berättarens yrke: *högskoleman*
Född år *1910* i *Ronneby landsf.*

Skvadron, sömmerskor och konfektion. s. 1-9.

L.M.F. 131

ACC. N:R M. 16702: /.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

L.M.F. 131.

Skräddare, sömmerskor och konfektion

De följande uppteckningarna är endast hägkomster från förf. barndom. Han har tämligen vaga minnen av en byskräddare som bodde i Härsjölund, Bråkne Hoby socken, en by intill gränsen av Ronneby socken. Det var en lång, gånglig vithårig karl som någon enstaka gång kom spatserande på landsvägen på väg till någon bonde i bygden. Han kallades Skräddarenesen (Skräddar- Anders) Han fullständiga namn är mig obekant, men antingen hette han Anders i förnamn eller Andersson. Han var fader till den sömmerska i Tubbarp (Härsjön) jag på annat ställe berättar om. Hur han sydde och vad kan jag bara föreställa mig. Men förmodligen hade inte han heller än andra byskräddare någon verklig utbildning och yrkesskicklighet. Dessa byskräddare hade sål- lan kunskap i tillskärning, vilket ju ändå var det viktigaste. De tog mått, som brukligt var, om midjan, bröstet, armar och ben, men med passformen på plagget blev det alltid si och så. Antingen var dessa skräddare självlärda eller hade de gått i lära hos en mästare som själv saknade utbildning. Men likafullt sydde de kostymer, till barn och vuxna och gjorde det till all- mänhetens fulla belåtenhet. Det var endast ungdomen som kritiserade. Ty skräddaren på den tiden trodde förmodligen, att modet sällan växlade utan var s. a. s. statiskt. De sydde modeller från sin lärotid som kunde gå till- baka kanske femtio år i tiden!

8/3-67

ACC. N:R M. 16702:2.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Skräddaren syntes komma så där på vårvintern. Och han sydde vadmalstkostymer åt bönderna eller deras söner. Till kvinnorna sydde han inte. Skräddaren hade nog inte full sysselsättning året om ty alla de byskräddare jag har hört talas om var mycket fattiga. Ty landsbygden var ju så fattig på den tiden att man har svårt att göra sig en föreställning om det. Skräddaren fick aldrig sy åt de fattiga, backstusittarna. Av den enkla anledningen att de saknade pengar, både till sömlön och till tyg. Vad klädde sig då dessa fattiga människor med, kan man fråga sig. Ja, det vete Herren. Men de backstusittare jag kände, saknade alla en kostym som de kunde "gå oskammandes med". Blev det bjudna på begravning fick de antingen låna en kostym av någon bonde eller bondson eller vackert stanna hemma. Någon s.k. överrock bestod de sig aldrig med, på sin höjd en s. k. storröja. d. v. s. en större kavaj av grovt tyg, kanske vadmal eller kläde eller "kommis" =det tygmateriel flottans uniformer tillverkades av. Men många hade inte ens en storröja utan gick i bara den tunna kavajen. Så hos dessa kunde inte skräddaren få tjäna många kronor. Nej, det var bönderna som höll byskräddare med arbete i den mån han nu fick något att sy. Men bönderna hade också smått om slantarna och desutom fäste man inte så stor vikt vid klädseln - man var ju också så sällan ute bland folk. Tyget kunde skräddaren själv tillhandahålla, liksom tråd. men ofta köptes tyget i staden eller av någon jude som for omkring i bygderna. Beträffande

2.

materialet så var det oftast av vadmal bönderna lät sy sina kläder. I början på 20-talet började cheviot komma i bruk. Det var ett smidigare och vackrare tyg än vadmal, som aldrig höll pressveckan. Cheviot salufördes i en mängd olika kvaliteter, från kr 8-10 kr pr meter upp till närmare 30 kr. Den billigaste varan var grovgärig och blev med tiden rödaktig i färgen, eljest var den ju nästan alltid mörkblå. Men när chevioten kom hade också konfektionen börjat på allvar och då kom också byskräddarens svanesång. Dock de flesta byskräddare var vid den tiden ålderstigna och färdiga för "pensionering", d. v. s. ålderdomshemmet, så det gjorde ingenting.

Beträffande skräddarens sociala anseende så kan det nog sägas inte över höven stort. Oftast hade han - som ju nästan alla på den tiden - många barn, en stor familj att försörja. Han levde och verkade under självhushållningens tid och som lön för sitt arbete fick han oftast något in natura: ull, ved, mjöl etc. Men hade ont om slantar, och skräddarens kundkrets bestod ju också av folk med starkt utvecklade ekonomiskt sinne parat med ett extremt reaktionärt synsätt. Min personliga åsikt är den, att skräddarens anseende hos bönderna låg nog minst några pinnhål under bysmedens. Orsaken kan rätt lätt förklaras i det förhållandet, att skräddarens yrke hade snudd på flärd (kanske i viss mån onödigt!) under det det smedens yrke hade något handgripligare att göra med det dagliga brödet. Detta hade i sin tur att smeden alltid hade full sysselsättning och fick pekuniär ersättning vilket ledde till en bättre ekonomisk ställning. Byskräddaren anlätades endast en gång om året, han hade dessutom (sett ~~vid~~ allmogens synsätt) ett "lätt"arbete. Lätta arbeten som nästan också var onödiga föraktades. Detta gjorde att byskräddaren blev mycket fattig och en mycket fattig var helt utan anseende. Anseendet följer rikedomens på köpet. Denna värdering existerar ju förresten ännu i denna dag i de s. k. profitstyrda länderna, där ju också kulturen i viss mån sitter fast.

Och jag skulle inte kunna tänka mig en benig byskräddare på fest hos den rike nämndemannen tillsammans med andra storbönder, prosten och ev. länsmannen! Men byskräddaren hade vita, rena händer, fria från valkar och han måste alltid vara ren även om han var hemma (det kunde ju komma någon). På grund av detta så såg nog backstusittaren upp till honom - åtminstone om skräddaren lyckades dölja

fattigdomen (detta berodde på hur många barn han hade, med barnen kom alltid fattigdomen) Hans ekonomi var naturligtvis också avhängig kundretsens. En rik bondbygd med hög kulturell standard gav skräddaren ett större ekonomiskt utbyte.

När konfektionen gjort sitt inträde behövdes inte byskräddaren längre. Och som jag förut framhållit hade han dålig eller ingen yrkesutbildning, vilket emellanåt knappast hade inverkat på hans framtida ställning. Hantverket höll på att försvinna, kunde ju inte konkurrera med den industrialiserade produktionen. Skräddaren gick samma öde till mötes som träskomakaren och litet senare skomakaren. Ärn om byskräddaren hade fått sin lärdom ifrån "Dior" i Paris skulle utvecklingen blivit densamma.

Om byskräddaren hade några bisysslor? I så fall var det väl som torpare, när skräddaren också hade ett litet torp på vilket han höll ko, gris och höns. Och han var för fattig för bli betrodde med förtroendeuppdrag. Man har inget förtroende för en fattig och ofta var han väl heller knappast värbär. De Här i trakten fanns det två byskräddare. En i Hårsjölund, en by i Bräkne Hoby socken intill gränsen av Ronneby Socken. Den andre (han kallades förresten också Skräddarenesen) bodde i Stora Silpinge också i Bräkne Hoby socken intill gränsen av Ronneby socken. Den sistnämnde levde till framåt 1930, den förre dog i mitten av 20-talet, men lade upp med skrädderiet tidigare. "Skräddarenesen i St. Silpinge hade fått ett oförklarligt rykte om sig att vara en skicklig skräddare. Han hade t. o. m. fått sy stinsens uniform och det till den allra största belåtenhet. Denna stinsens belåtenhet spred sig på ryktets vingar och nådde också vår familj. Till den ändan uppsöktes skräddaren av en broder i tjugoårs åldern för att få en "modern, snofsig kostym" sydd. Nå, jag skall inte fortsätta historien (för så rolig får man väl inte vara) och jag skriver inte detta i underhållningssyfte. Emellertid ryktet var betydligt överdrivet och för vår del blev vi än mer övertygade om, att den gamle byskräddaren saknade utbildning eller hade en mycket bristfällig sådan, även med små anspråk Dock, vardagsplagg, barn-, isynnerhet gosskläder kunde han möjligen förfärdiga någotså när tillifredsställande. Men det var i "tillskärningen" det brast - det konsten hade i regel byskräddaren aldrig lärt.

"Blåbyxorna tog död både på byskräddaren och vadmalen. Fast det dröjde länge

innan bönderna accepterade "detta spindel tunna tyg, som fladdrade kring benen". De höll sig till de gråa släta mollskinnbyxor, eller de bruna manchesterbyxor. Mollskinnbyxor av Hydboholms tillverkning var före det första världskriget så kraftiga och så slitstarka att hellre än nötas sönder bildades det en hård blank yta, isynnerhet på knäna och i baken, som gav intrycket att byxor na var av skinn. Denna kvalitet slopades under kriget och efter detsamma kom så manchestern den bruna. Till en början var den också avt mycket kraftig kvalitet men den försämrades efterhand. Och så kom blåtvillsen, blåtyget och blåblusen. Arbeterna accepterade genast de nya kläderna, kanske mer accepterade hustruerna dem eftersom dessa kläder gick lättare att tvätta och var dessutom avsevärt billigare. På 20-talet köptes en s. k. blåblus för 2:50 och ett par blåbyxor för 3:- . Dessa plagg var slitstarka och varade minst ett år. Men bönderna fortsatte med sina manchesterbyxor, som kostade 8:- kr eller mera och slets upp nästan lika fort som ett par blåbyxor. Dessa plagg köptes emellertid färdigsydda och byskräddarna fick nog aldrig sticka en nål i blåtvillsen och sållani i manchestern. Kostymer kunde köpas i stadens "herrekiperingsaffärer" till priser som varierade mellan 40 och 110:- kr. En kostym av oklanderlig kvalitet kostade kr 80:- Men det var 2 månadslöner för en bonddräng, nära 3 veckors arbete för en grovarbetare. Vårdet representerade 4 månaders arbete för en s. k. drängpojke.

1926-1928 var Övsnämnde byskräddares taxa för en kostym c:a 30-35 kronor, då "släppte han till" tillbehörnsåsom foder och sytråd, knappar etc. Men eljest var det väl så att ju dyrare tyg, desto högre sömnadslön.

ACC. N:R M. 16702:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Litet om kläder från 20-talet

En vanlig modell, som syddes till barnen, kallades jägarkostym. Den hade skjärp om kavajen och fickorna hade lock. Högnäppt i halsen och enradig med rätt många knappar. Byxorna var knälånga men gick i allmänhet litet nedanför knäna, så pass långt, att det uppstod "stövelveck" i knäleden. Denna modell som på grund av skjärpet kring midjan, inte behövde figurskåras så noga, var allmänt omhuldad av skräddarna och sömmerskorna. Båda vuxna och pojkar från 7-år och uppåt använde sådana modeller. Tyget var i allmänhet vadmal, ljusgrå, men också grön. För många barn blev det examenskläderna (examen hölls i allmänhet i början av juni) och var nog så varma att bära under sommartid. Därtill användes alltid långa kalsonger både vinter och sommar. Och yllestrumpor, tjocka, hemstickade som på barnen hade så långa skaft att de gick ovanom knäna och hölls uppe med strumpeband. I strumpans övre del var isydd en knapp nämligen i vilken strumpebånets ena ände var fästad, den andra ändan satt fäst i ett s. k. underliv. Det var ett plagg som var sytt som en väst men knäpptes med många knappar i ryggen! I underlivets nedre del satt en knapp i vilken strumpebandet, som var ett brett gummi-band och kunde förekomma i olika vackra färger, var fästat. Under detta underliv hade så gossen en vit och knälång skjorta av bomull (förr linne) Denna skjorta, som var sydd som en särk, bara med den skillnaden att skjortan hade långa ärmar. Ovanpå underlivet hade gossen så blusen. Blusen kunde ha olika utseende, men s.k. sjömansblusar var mycket vanligt. Tyget var antingen enfärgat vitt eller blårandigt. Var det blårandigt kunde blusen sitta lös, som en s. k. busarong (vid flottan) och kragen kunde antingen vara fyrkantig (som vid flottan) eller rund. Men s. k. slips hade båda modellerna. Denna slips var helst mörkblå. Om blusen knäpptes vid midjan, vilket var det vanligaste, bildade ju blusen en "säck". Denna säck var oerhört bra att ha när de små gossarna "nylade" äpplen. I den kunde stoppas ned en massa äpplen runt hela kroppen, och det syntes inte ens. Dessa kläder användes inte om vintern (utan möjligtvis av de allra fattigaste barnen, som ej hade ombyte) På vintern hade pojkarna den ovan nämnda "jägarkostymen". De fattigare barnen kunde ha jägarkostym även under sommaren. Examenskläderna togs till vardagsbruk när höstterminen började och fick sitta på hela året eller till nästa examen, då nya kläder anskaffades Under tiden hann de att bli både lappade och stoppade och fullkomligt utslitna.

ACC. N:R M. 16702:7.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Sömmerskorp e r e .

Jag skulle knappast tro, att man på landsbygden verkligen anlitat skräddare då det gällde kvinnokläder. Så ~~prydda~~ som man i äldre tider var, ville det nog till att ett fruntimmer vågade ställa sig framför en karl i bara särken! Även om det var fråga om en mager och skinntorr skräddare med stugan full av ungar hemma. I min hemtrakt fanns det sömmerskor så ~~långt~~ ~~hållbakt~~ ~~som~~ jag kan minnas.

Den sömmerska som anlätades mest och som sydde bäst, var en dotter till byskräddaren i Härsjölund. Hon blev gift med en järnvägsarbetare i Härsjön och fick med tiden många barn. För att stärka ekonomin började hon sy. Hon sydde klänningar, dräkter, kappor, blusar och barnkläder av alla slag. Hon hette Inga och höll sig ganska ajour med modets växlingar genom att hon höll sig med en modejournal samt veckotidningar som sysslade med kläder i sina spalter. När sedan hennes ytterst klädmedvetna döttrar vuxit upp, blev hennes yrkesskicklighet ännu större, och därigenom fick hon händerna fulla med arbete. Det var bonddöttrar och bondhustrur, backstusittaredäkor och gumnor. Och så alla examenskläderna till skolbarnen förstås. För nya kläder till examen skulle ju barnen ha, om föräldrarna så skulle behöva låna pengarna. Industrialiseringen bidrog i viss mån till höjandet av klädstandarden på landsbygden redan då, emedan nya stoffer kom till, såsom bomullen, den tryckta bomullen som blev klänningstyg till relativt billigt pris; blåtyget, som lefterträdde mollskinnet och vadmalen och också manchestern. Av blåtyg syddes "blusar" och byxor till karlar-na och ynglingarna. Klänningarna blev billigare eftersom de nya stofferna nog var lättare att handskas med i fiilskärning o. s. v. Men de rika bonddöttrarna lät sig likväl sy sidenblusar (vit sidenblus till svart kjol, var den riktiga finstassen för de unga kvinnorna) och sidenklänningar. Sömmerskan åtog sig praktiskt taget allt sömnadsarbete, men föredrog givetvis nytt tyg att arbeta med ehuru omständigheterna kunde ekonomiskt foga det så, att hon kunde få hålla tillgodo även med lappsömnad. Då var det huvudsakligen fråga om att "klä över täcken", täcken som blivit smutsiga och trasiga. Ett lapptäcke kostade si så där 8-10 kronor och en klädsel gick på några kronor bara, så det betalade sig att klä över täcket som då blev som nytt, till utseendet vill säga. Eljest blev det tungt och klumpigt. Täcket tvättades sällan före omklädseln varför man behöll smutsen, fast doid.

X

ACC. N:R M. 16702:8.

FÖLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Denna sömmerska satt hemma i vardagsrummet och sydde. Någon gång kunde hon besöka sina kunder för provning, men då gällde det alltid storbönderna. De andra kunderna måste uppsöka henne för att få kläderna utprovade. Vi barn fick prova två gånger för våra examenskläder. Det var genant, tyckte vi, som var så blyga. Sömmerskan höll sig med a/ en präktig symaskin, B/ en stor skråräddaresax, Ö/ måttband och kriter, d/ en hög spegel. Och så knappnålar förstås. Sömmerskorna hade av synålen "barkade" fingrar, de fingrar med vilka hon förde in nålen i tyget. En av våra sömmerskor hade grova händer, hur hon nu kunde ha fått det. Sömmerskan, den jag talar om, tjänade säkerligen för den tiden rätt mycket pengar. Hon höll sina barysnyggt klädda, och på det lilla torpet hade man både ko och gris och höns. Men ändå tycktes sömmerskan surmulen och gråtfärdig, med ständig huvudvärk. Daglig samvaro med andra kvinnor utvecklades hon med tiden till en skvallertant med drag av mytomani. Men som hon var nästan ounbärlig kom hon aldrig i väfre konflikter med sina klienter, men hennes rykte blev i alla fall inte det bästa bland kunderna i detta hånseende.

Förutom sömmerskan i Tubbarp eller Härsjön, som byn sedermera kom att heta efter järnvägsstationen (och denna i sin tur efter en liten sjö som heter Härsjön och är belägen mellan stationen och Br Hoby vid järnvägslinjen Blekinge Kustbanor, som den förr hette) fanns det en annan sömmerska som hette Torborg. Hon bodde i en by i Ronneby socken som heter Skarup, ibland går den under namnet Skårava (utt.s.det stavas) Hon bodde tillsammans med sin minderåriga dotter i ett förfallet hus "på ofri grund" och gick omkring i bygden och tog upp beställningar på sömnadsarbete. Men hon sydde alltid hemma. I sin ungdom hade hon haft anställning i Stockholm, blivit med barn och lämnad åt sitt öde. Hon reste hem till stugan, som förmodligen var hennes föräldrahem, och etablerade sig som sömmerska. Hon blev de fattigastes och de snålaste böndernas sömmerska, ty hon sydde nära nog endast för födan. Hon var så tystlåten och så allvarlig, skrottade aldrig. När jag var tio år var hennes dotter tolv och gick i "realskolan" i Ronneby. Hennes fattiga mor, som inte hade maten för dagen, hade nog stora svårigheter att skaffa pengar till flickans kläder och böcker och annat som hon behövde i skolan. Tösen skulle bli lärarinna (hon blev också småskollärarinna med tiden!) Inåtvänd och

28

ACC. N:R M. 16702:9.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

och med ständigt böjt huvud kom ~~hög ärrådags~~ gående gångsti-
gen fram till vårt hus. Hon kom in och sa goddag och satte sig tiggande. Men
hon besökte sällan något hus utan att ha varit efterskickad. Hon var mager
men röd i ansiktet och med krusigt, brunthår som kom fram under schalletten
som hon hade knuten under hakan. Alltid ren och proper med påvert klädd,
satt hon och väntade på besked. I många år sydde hon allt vad vi i familjen
behövde av barnkläder, förkläden, mansbyxor, lakan etc, ~~men~~ aldrig "bättre"
kläder, som finklänningar el. dy. Hon hade med all säkerhet ingen som
helst yrkesutbildning (man sade ~~att~~ hon suttit på en syateljé i Stockholm
och bara "tränsat" knapphål) vilket kanske är sant. Ty hon var ingalunda
någon skicklig sömmerska, isynnerhet passformen på mer svårasydda plagg, hade
hon stora besvär med. Hon tråkklåde och sydde och mätte och försökte vara
noggrann men det half inte. Bäst sydde hon särkar, fånellskjortor till män
och pojkar, "underliy" och sådana enkla plagg. Med barnkläder var det ju
inte så noga och en liten kolt och ett par små korta byxor krävde heller
inte så hög yrkesskicklighet att förfärdiga. Men Torborg accepterade gärna
all slag/sömnad. "Klåde över" täcken, lappade och lagade. Hon hade det
mycket fattigt och i hennes stuga stod torftigheten som ett grått spöke.
Ett gammalt enkelt kök i husets enda rum, där hon också arbetade vid
ett stort fällbord med symaskinen vid sin sida. Hennes enda ambition tycktes
vara att försöka hålla sin dotter i skola, för detta svalt och försakade
hon. Maten för sig och flickan fick hon gratis hos dem hon besökte under
dagen. Till oss kunde de komma, mor och dotter, alldeles utsvultna. Och som
mor mycket väl kände till sömmerskans förhållande, bjöd henne alltid på
mat, vad hon kunde ha, lagat eller bara smörgåsar. Var dottern med, kunde
de komma i gräl vid matbordet - vad de nu grälade om. Kanske missunnade de
varandra maten eller var de så exalterade, att de blev hysteriska.... Men
munhögs gjorde de. För övrigt var sammanlevnaden inte den mest harmoniska
Tvårton, de grälade ofta och sömmerskan blev hysterisk och drog sin dotter
i håret, gick skvallret. En del ansåg sömmerskan högfärdsgalen, kvasi-
religiös och kyrksam, som hon var. Och alltid talade om präster och kyrk-
folk, när hon någon gång konverserade. Det är också möjligt att hon var
stolt och att hon mest kämpade för prestige, men i alla fall framstår hon
för mej, som en kämpagestalt, med svåra strider i det tysta. Hennes namn
och öde är väl värt att gå till hävderna.

9

ACC. N:R M. 16703: 1-10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: *Blekinge*
Härad: *Nedre Stenå*
Socken: *Tving*
Uppteckningsår: *1967*
Upptecknare: *Göte Abrahamsson*
Berättare: *Erik B. Karlsson, Tving*
Berättarens yrke: *Lantbrukare*
Född år: *1880 i Tving*

Skräddare, sömmare och konfektion. s. 1-6.
Frukter och bär i husbehållning och konsumtion. s. 7-10.

LUF 131

LUF 132

när så erfordrades. Tyget var hemvävt i de allra flesta fall, medan tråden var dels hemspunnen lintråd, dels köpt tråd. Hans eget lager av tråd var exempelvis köpt. Till finare tyger använde han köpt tråd, eftersom den hemspunna inte alltid kunde användas för maskinsöm. Han sydde till männen, barnen och tjänstefolket, men aldrig till kvinnorna. Alla slags manliga kläder kunde sy, utom frack, som emellertid inte förekom på den tiden, och han gjorde allting färdigt innan han gick. Några modejournaler hade han inte förrän på senare tid, utan modellerna beständes av kunderna, som hämtade förebilder ur bekantskapskretsen. Efter måtttagning lade han tyget på ett bord, ritade med krita och klippte. De flesta kunderna var han mycket väl känd med, så i allmänhet var det inga större svårigheter. Ibland fick han ett plagg som sytt tidigare och som passade bra till förebild. Lagning eller ändring tog han sig inte på i andra fall än när kunderna sökte upp honom i hans hem. För närmare bekanta gjordes också undantag då och då. Däremot kunde lappskräddare komma och göra ändringar, och laga med reservbitar som alltid fanns över på slitna ställen. Den enda belysning som fanns var dels hemstöpta ljus, dels och oftast fotogenlampor. Arbetsdagen var inte i förväg bestämd till timantalet, utan började när husfolket steg upp och slutade när husfolket gick till sängs. Vanligen blev det från 0500 till 1900 eller 2000. Priset var två kronor per dag plus mat och logi, och för Gesällerna 50 öre plus mat och logi, allt oavsett arbetad tid. Lappskräddarna som sydde för hand, och alltså arbetade långsamare tog en krona per dag. Sockenskräddaren hade liksom alla andra hantverkare ett mycket gott anseende. Denne Mane Wallin umgicks med alla övriga bybor utan åtskillnad, bönder, torpare och andra hantverkare. Han var mycket dansant och sällskaplig av sig, och tackade gärna ja när det bjöds till fest. Det hörde alltid till alla större kalas att sockenskräddaren skulle vara närvarande. Han innehade inte några förtroendeuppdrag. Det ansågs vara ett bra yrke, vilket bland annat frångår av betalningen. 70-80 öre fick vara bra betalt för de flesta andra. Det är osäkert vilken

utbildning han hade. Tänkbart är, att han varit båtsman en kort tid och lärt sig sy i flottans verkstäder. Namnet Wallin kan tyda på detta liksom att han vid ett tillfälle visade upp en leksak en ca 40 cm lång självgående torpedbåt av järn. I övrigt var han helt självlärd. Han kom ur arbetarklassen.

Följande historia berättas om honom: En gång hade husbonden släppt en typpe under sängen för att väcka honom i tid, men han visste om det och lät gesällen binda en tråd om tuppens hals, på så sätt fick han sova längre på morgonen.

Skräddare med uteslutande fast verksamhet

Mane Wallins son Sven Emanuel Wallin som föddes 1854 förde faderns verk vidare. Vid 22-23 års ålder flyttade han från fadern och etablerade tillsammans med sina två bröder som anställda en fast skräddarverkstad. Efter Mane Wallin förkom som ambulernade endast lappskräddare. Vid 1860-talet fanns i socknen 3 verkstäder, varav Mane Wallins var en. Hans verkstad hade följande utseende: ett rumm, 6x6 alnar i fyrkant, med ett enda fönster. Framför fönstret fanns ett stort slagbord, på vilket mäster satt när han sydde. Symaskinen stod bredvid bordet, och där stod också en trebent pall. I en hörna fanns en stor vråpspis, i vilken pressjärnen värmdes. Vidare fanns en s.k. tåvla, ett brädlock på fyra ben, vilken användes till att pressa på. Stugan var ingrävd i en backslänt, och väggarna var delvis av sten. Rummet användes också till vardagsrum, dessutom fanns där fyra sängar. Symaskin, sax, måttband och pressjärn var de redskap som fanns.

Sonen Sven Wallin var modernare utrustad, han hade ett större rum med fyra fönster och flera bord, två symaskiner och en modernare ugn för att värma järnen i. Han använde inte verkstaden till något annat ändamål. Arbetet var organiserat med 2-3 medhjälpare, som fick utföra enklare detaljer av arbetet, såsom isyning av knappar och pressning. Så småningom när de lärt upp iss, lämna-

de de honom för andra anställningar med bättre betalning. De rekryterades från så pass närliggande områden att de kunde bo i sitt eget hem, och de hade mat med sig. Hustrun hjälpte till, särskilt när det bräddskade med arbetet, t.ex. med att sy knapphål. Han sydde alla slags plagg, till både män, kvinnor och barn. Tyg och garn skaffades av skräddaren enligt en provkarta. Modellerna hämtades från modejournaler, och kunderna fick välja ut en av de som fanns tillgängliga där. Måtten togs med måttband dierkt på kroppen. Följande sex mått användes: Kyggen från nacken till kavajens slut, axelbredden, ärmens längde från axeln till handen, ett mått på västen fram, för byxan vidden i livet och längden frång grenet ner till foten. Tid för provning bestämdes en gång, sedan var plagget färdigt att hämta nästa gång. Spegel fanns i verkstaden. Priserna var mycket varierande, från 3 kronor för ett par enkla sommarbyxor till ca 30 kronor för en kestym. Kundkretsen bestod av alla slags människor, men omfattade ett större geografiskt område än vad faderns gjorde. S ven Wallin hade aldrig varit båtsman, utan utbildningen stod fadern för. Dessutom var han i Amerika i sex år och lärde vidare. Aven skräddare med fast verksamhet var mycket väl sedda, och liksom fadern var han en glad sällskapsmånka, som umgicks med alla och var med på alla större kalas. Han ägnade sin hela tid åt yrket, och innehade inga förtroendeuppdrag eller bisysslor. Skräddarna anlätades allmänt betydligt mera förr än nu. Redan 1910-1912 slutade man sy underkläder, dessa tillhandehölls av kringresande köpmän. Längre fram, 1930-1940 talen minskade även kostymer och annat. Då kunde man framställa färdigsytt som passade alla till lägre priser. Det var de yngre kunderna som slutade upp först. Nu finns ingen skräddare i trakten.

Sömmerskor

Redan på 1890-talet fanns sömmerskor i trakten. På gränsen mellan Tvings och Fridlevstads socknar, på Ragnakulle, bodde tre systrar som var sömmerskor, mycket välrekommenderade. De var ogifta alla tre, och ingen av dem hade annat arbete. Hemmet fick deras mamma sköta om. De sydde aldrig manskläder, utan endast kvinno- och barnkläder. Aven pojkar, upp till 6-7 årsåldern. Lappning, lagning och linnesömnad förekom endast i undantagsfall åt goda vänner. Alla samhällsgrupper som fanns representerade i trakten anlätade sömmerskorna. Dessa gick omkring i hemmen och sydde. De tyger som användes var dels hemnavävda, vadmal, le- vantin, perkun och till sommarplagg linneväv, och dels köpt siden till högtidskläder. De sömmerskor som gick omkring fick mat på de ställen där de arbetade, däremot stannade de aldrig över natten. Provnigen skedde också i hemmen. Modellerna hämtades ur modejournaler. Priset för en damdräkt var 3kronor - 3kronor 50 öre. Det lägre priset tillämpades när mat ingick. Liksom skräddare var sömmerskor mycket väl ansedda, och unngicks med alla. De var självlärda. Anlitaudet har minskat, och nu förekommer det inte alls. Någon sömmerska finns ej längre.

Familjemedlemmarnas klädsömnad.

Det har på alla tider sytts i alla hem, både fattiga och rika. I vilken utsträckning det förekom, berodde på händighet och fallenhet. Det var husmor som sydde, både till männen och till kvinnorna. I första hand var det enklare arbets- och vardagskläder som syddes, i många fall var det också det enda. Aven tjänstefolket sydde, men de fick mest ägna sig åt lappning och lagning, ibland under husmors överinseende. Tyget tillverkades i hemmen, och delvis tråden också. Före 1910 förekom överhuvudtaget inte symaskiner, men efter detta årtal fanns en och annan i bondehemmen. I torparhemmen förekom däremot aldrig symaskin. Samägda

ACC. NR. M. 16703:6,

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

symaskiner förekom heller aldrig. Awer om inte torparfamiljerna hade symaskin själva, kunde det hända att de gick till ett bonden i närheten där sådan fanns, och fick sytt på den. Större klädesplagg syddes aldrig för hand, antingen var det maskinsytt eller skräddarsytt. Det ansågs lämpligt att flickorna fick lära sig sy, och så tidigt som möjligt fick de börja på under moderns överinseende. Strumpstickning förekom allmänt i hemmen. Det var husmor som stickade, men tjänstefolket fick också hjälpa till efter arbetstidens slut. Man stickade inte bara strumpor, utan också västar och tröjor, även om det inte förekom lika allmänt. På senare tid, under 1920-talet, infördes stickmaskin av en man som vistats i Tyskland, och sedan hände det att folk gick till honom och fick stickat. Varken pojkar eller män befattade sig med sömnads- eller stickningsarbeten. Dels räckte inte tiden till, när de dagliga göromålen ute var avslutade, vidtog slöjdarbeten för deras del, och dels ansågs det opassande för män att ägna sig åt sådant. Det tog sig bland annat det uttrycket, att alla kamrater skojade med en pojke som man visste sysslade med sådant arbete. Husbehovssömnad och husbehovsstickning förekommer inte nu längre alls i den utsträckning som det gjorde tidigare.

Konfektion

Från 1900-talets början här färdigsytt funnits att köpa i Karlskrona. Rockar, hela kostymer, byxor och vad som behövdes fanns att tillgå. Postorderhandel existerade inte före 1930. Beställningssytt var dyrast, och ansågs också finast, mycket därför att det passade bäst. Det var unga pojkar som var ute och tjänade pengar utom hemmet som började köpa konfektion. Då fanns endast 1-2 nummer att välja på och endast ett litet fåtal kunde hitta något som passade hyggligt. Nu kan ju konfektionen erbjuda helt andra valmöjligheter, och anseendet har ökat i samma takt.

LUF 132

Fruktar och bär i husbehovsodling och konsumtion.

Egna odlade fruktträd fanns förr i alla hën, både stora och små. Applen, päron, plommon och körsbär var de arter som fanns. Ungefär lika vanliga var de tre förtsnämnda, medan körsbär inte fanns fullt så allmänt. Det tillkom husmor att bestämma sått som rörde trädgården och dess organisation, husfadern saknade ofta både tid och intresse. De förekommande päronsorterna var: Pergamotter och bunkantiner, bland äpplen fanns gravensteinen, gul och vit gyllen, pipping som var ett sommaräpple och på senare tid även klockäpplen. Av körsbär fanns en ljusare röd sort som kallades fågelbär. Träden köptes av trädgårdsmästare, på Marieberg utanför Karlskrona fanns en stor trädgård. Den innehades från 1925-30 av en som hette Morell. Denne hade hos sig som anställda bondpojkar från trakten, som var där ett tag och lärde sig grunderna. Dessutom ingick på den tiden i skolutbildningen praktisk övning i fruktträdplantering i hushållnings-sällskapets regi. På våren borstades träden moed en rotborste mot mossbildning. Sprutning förekom inte i någon form. Vidare klipptes vissna grenar och partier av träden bort. Hassel förekom odlad i häckar, som klipptes som andra häckar. Under höster grävde man och gödslade runt träden; det var mycket noga med att det alltid skulle finnas en öppen cirkel nedanför varje träd där det inte fick växa något. Borstningen och det yngre grävningssarbetet utfördes av drängen eller familjemedlemarna. All frukt plockades ner helt och hållet för hand, och några särskilda seder levde inte kvar från tidigare generationer. Fallfrukten torkades alltid; efter brödbaket var den stora ugnen uppfärd, och då passade man på att torka fallfrukten. Den nedplockade frukten däremot förvarades färsk, och äts färsk så länge den varade. Det var mest de yngre som åt färsk frukt, men även de äldre använde den. Ibland kunde den vara fram till mars månad. Färsk frukt användes aldrig som efterrätt, däremot förekom sådan vanligen vid släktkalas, dopkalas, bröllop och andra bjud-

13/1-67

x

5

ACC.NR M. 16703:8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

ningar. Färsk frukt ansågs nyttig att äta. Den nedplockade frukten förvarades färsk, placerades på fällar och fick ligga i ett svalt, frostfritt rum. Frukten användes till fruktsoppa, mos, sylt och saft, efter 1900, marmelad på senare tid, vin efter 1930. Mest användes mos och fruktsoppa. Hermetisk inkokning började användas på 1920-talet. Färon användes som äpplen, men aldrig några plommon för vinterbruk. De gick alltid åt direkt i färskt tillstånd. Frukten tillvaratogande och beredande var husmors arbete, med hjälp av tjänstefolket. Frukt användes vid alla tillfällen. Försäljning av frukt förekom först från 1915 och framåt, och då till upköpare och återförsäljare i Karlskrona. Det var emellertid inte allmänt förekommande någon gång. De pengar som flöt in gick till hushållskassan. Priset varierade starkt från gång till gång, beroende dels på den ojämna kvaliteten, dels på att all värdering gjordes av upköparen helt självständigt. Det mått som användes var liter. De som saknade egna träd eller fick dålig skörd kunde köpa eller byta sig till av grannarna, antingen för dagsverken eller en fläksida. Däremot köpte de aldrig i affärer eller av trädgårdsmästare. Även den köpta användes dels för direktkonsumtion, dels för vinterförvaring. Rikt givande är förekom det att frukt skänktes bort, även om det skedde i små kvantiteter, särskilt till arbetsfolk och andra anställda som inte hade något eget. Det fanns trädgårdsmästare i Bråstorp, en landbrukare som hette Sven Håkansson, som var mycket intresserad av trädgårdsodling och drev en ansenlig trädgård. Han var först med att införa nya sorter i trakten. Hans dotter Emma fortsatte rörelsen. Apelsiner förekom inte alls före 1920-talet. Då började de finnas till jularna, först och främst hos de rikare familjerna. Året runt fanns inte apelsiner förrän efter 2:a världskriget. Även affärerna på landsbygden tog emellertid hem apelsiner till jularna, fast i små kvantiteter. Lagret varierade, var de dyra ett år tog man hem ytterst litet. Man åt dem skalade och delade i klyfter, en hel apelsin per individ var för dyrt. De ser-

ACC. NR M. 16703:9.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

verades och äts som annat gott på julbordet. Apelsiner var inte allmänt omtänkta, kanske hälften av de äldre inte ville ha dem. Yngre personer däremot vände sig bid dem, både fortare och lättare. Personer som åt apelsiner för första gången reagerade inte speciellt kraftigt, antingen tyckte man det var gott eller inte gott. Saft eller marmelad tillverkades aldrig av apelsiner. Bananer eller vindruvor förekom inte alls förrän långt senare. Liksom citroner kom de i bruk först efter 2:a världskriget. Citronerna var i allmänhet illa omtänkta. Andra sydfruktar kom också mycket sent, och då främst till jul. Husbehovsodling av bärbuskar har alltid förekommit i samband med fruktodling. Man odlade krusbär, efter 1910 även vinbär. Hallon och björnbär odlades inte i allmänhet; sådana buskar växte alltid vilt i stenrösen i åkrarna. Där drog de nytta av gödslingen. Krusbären var vanligast förekommande, de var hårdiga och lättodlade. Det var husmor som svarade för bärödlingen. Krusbär fanns i två sorter, gröna och röda, och vinbär också i två sorter, röda och svarta. Stickelbär var i dialäktal benämning på krusbär. Bärbuskar skaffades från trädgårdsmästare. Skötseln bestod av rensning av ogräs, grävning och gödsling. Arbetet utfördes av husmor eller de övriga familjemedlemmarna på fritiden. Bären plockades efterhand som de mognade. Förutom familjemedlemmarna kunde undantagsfolk ägna sig åt plockning. Någon försäljning av bär förekom inte., däremot kunde byteshandel komma ifråga. Lingen och blåbär bjöds ofta ut på höstarna av folk som gick omkring. Bären äts även färska, både av äldre och yngre, även om somliga av de äldre inte tyckte om svarta vinbär. De serverades då rensade med socker och mjölk. Annars gjorde man saft av alla sorters bär, av vinbär även gelé. Beredningen gick till på följande sätt: Bären kokades, och en stol vändes upp ned och mellan de fyra benen spändes en handduk upp. Sedan hålles innehållet från grytan i handduken, som fungerade som en sil, och i ett kärl under samlades saften upp. Den färdiga saften

ACC. N:R M. 16704: 1-8.

Landskap: Blekinge
Härad: Östra Torshamn
Socken: Torshamn
Uppteckningsår: 1966

Upptecknare: Karl Andersson, Torshamn
Berättare: Selma Andersson, "
Berättarens yfte: fiskarehustru
Född år 1893 i Ungsjö, Torshamn

Skräddare, sömmare och konfektion. s. 1-8.

LMF 131.

ACC. NR M. 16704:1.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

LUF 131

Skräddare, sömmerskor och konfektion.
Ambulerande skräddare.

Två skräddare som jag minns var Mans
skräddare (av allmänheten kallad "Mans
skräddare") och Jonas Skräddare (han
kallades "jölde skräddare") de gick
omkring i hemmen och sydde. I min
barndom förekom detta. Alla, som
ville ha sytt så fick de anlita dessa,
(färdigsydda kläder köptes inte) de köpte
lyg, menadels av judar, som mycket
ofta kom ut till järna och sålde lyg
Mans Skräddare bodde i Trusevåg,
Torhamns socken, Jonas Skräddare
bodde i Svankåla, Torhamns socken.
De skräddarna för omkring på
landsbygden och järna. Efter vad
man vet hade de icke geräller.

1.

5/12-66

ACC. NR. M. 16704:2.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

T. ex. höstar och vårut för skräddarena
omkring och sydde här ute, mitt i vint-
arna för de inte här ute.
Både mans och Jonas skräddare hade på
sin lediga tid, i hembygden, jordbruk
(för hushåll) att sköta. Både dessa
skräddare för också på sil-fiske d. v. s.
de för med ombord på den lidens s. k.
vrakkor och "vok" efter sill "driv-
garnfiske." Särskilt mans skräddare var
ofta med på "vok" efter sill.
Bena båda skräddare var bröder, och
när folk här ute behöjde ha nytt
skickade de bud på dem. Mat fingo
de idel kua, t. a. på Ångskär, där de
var och sydde, men huru som fick de
hos sin syster, som var gift och bodde
här på Ångskär. På andra är fanns

2.

ACC. NR. M. 16704:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

också skräddare s. ex. på Östra Hästholmen,
Torhamn, fanns för en Sven Mårtensson.
De som ville ha nytt av honom, fick resa
till honom, på Östra Hästholmen.
Om de båda först nämnda, kan ombalans
att de hade arbetsplata i de hem där
de sydde, både mans och födde skrädd-
are hade maskiner och sydde med.
Tvåden de sydde med var så stark
att man knappt kunde slita av den.
Bra var också de byger, som använde
till kostymerna.
Det fanns också skräddare som sydde
kostymer för hand, s. ex. i Glöra Kammar.
Männ och Jonsar hade utom nämnd mord.
också prensjärn med sig.
Tyget köpte folk här på merkets av
Judar som för ut hit och sålde

Det lyse, som skräddarna den tiden
hade all ty vid var en fotogenlampa.
De som kunde pruta med Jularna fick
ju ibland köpa sitt lyg till låga priser.
Bra tyger fanns också för ett exemplar:
En gammal Ungerbärts tejkare Anders Gjögren
skulle fara med en tejketrubbl
in till Karlskrona, vid det tillfället
var Anders över 80 år. Han frågades,
av mig om den fina kostymen han hade
så svarade Anders Gjögren: "Ja, den kostade
mig trehundra kronor, 10 kr för lyget, och
3 kr. tog ett par skräddare för han
sydde den åt mig." Kostymen var
lika fin som sin mycket höga ålder.
Det var ett gott anseende, som dessa
präktiga och begåvade skräddare hade.
Både hans och Jonas skräddare var religiösa,

ACC. N:R M. 16704:5.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

fräns, missionsvän, och Jonas var baptist.
Båda var glada över när pred. hölls när
de var här ute och sydde. När religiösa
möten då hölls här i Missionshuset, Lyngby,
kom släkt och vänner från Lanlandet
ut på mötena och fick kalas hos sina
släkt. här på ön.

Stor respekt hade man för de kunniga
skräddarna, de voro mycket väl
sedda av alla.

En llyngskärbo, som brukade sy var
Nils Johan, han sydde byxor åt karl-
arna här på ön.

Skräddare med fast verksamhet.

En brorson till fräns och Jonas skräddare
Olaus Flåkansson, Ramdala var skräddare
han hade också handel och sålde byxor.

Angående skräddare Sven Mårtensson, Östra

5.

ACC. NR M. 16704:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hästholmen, Torhamn (som omtalas å ark 3)
kan nämnas ett det var en Färber till
Bröderna Mårtensson som har båt-
byggeri på Östra Hästholmen, Torhamn.
Skräddaremästare Johan Johansson, Stora
Hamnan, som ännu lever, över 90 år
gammal, har varit en av de gamla
skickliga skräddarna, han brukade
föra sy för hand (kordlyner och allting.)
Här på Unga kyrkan finns nu ej någon
skräddare.

Sömmerkor

Här på Unga kyrkan finns nu ingen sömmerka.
Sömmerkor har för funnits så länge
jag minns källa. Sally Månsson, Unga
kyrkan, var sömmerka, hon är nu död.
Före henne var en Johannes Berg
I da sömmerka här på Unga kyrkan.

Familjemedlemmarnas klädrömmad.
Många hem här på ön hade symaskin,
de köpte för 70-80 kr "Treja"-maskin,
de användes till enklare sömnad
och reparation av kläder.

Hilg Johan och Hilma på Högskär
nydde sjökläder (av Bonullsväv
å 30 öre alnen) åt fiskarna på ön
dessa sjökläder gjordes sedan med
linolja ett par gånger i följd, de
fick verka mellan sjöningarna.

Gickade brukar gjorde de här i
hemmen, men mormor med fl. spanm
och så. Tre stickerskor samrot som
hade stickmaskin, här på Högskär Sofia
Olsson, och Maria Nilsson. På Gång-
ören hade Karolina Jonsson och
Anna Larsson stickmaskiner.

ACC. NR. M. 16704:8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Konfektion

När skräddarens nyttbörde med
att fara omkring och sy, så
lick man börja med att boja
färdiggydda kläder.

Angående mans och Jonas skräddare
kan till slut utfalas att en sonson
till Jonas skräddare är Vincent
Jonasson, skådespelare och sångare,
vi har förut om även hört Vincent

Jonasson sjunga i Radio rätt ofta,
han sjöng även in grammofoonskivor,
s. a. Vid Liljans strand med sång av Vincent
Jonasson blev en mycket önskykt
grammofoonskiva, spelad rätt ofta
i Radio.

ACC. NR. M. 16703: /0,

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Förvarades sedan i sval och frostfri källare. Saft användes aldrig som måltidsdrinka, däremot kunde man bjuda gäster på saft, och använda den själv till att släcka törsten med. En del av saften gick också åt till kränkokning. De förändringar som har kommit gäller mest tillvaratagande. Med nya konserveringsmedel håller saften sig bättre, och frystekniken har möjliggjort färska bär ätet runt.

Jordgubbar var inte allmänt förekommande förrän efter 2:a världskriget, men den förste som hade var Håkan Nilsson i Jämsunda redan 1925. Han odlade också slottsmultron. Plantorna köptes från trädgårdsmästare, och bären var mycket mindre än vad de är nu. När de så småningom började odlas, var det i början i mycket små mängder. Det förekom odlingar om endast tre plantor. Husmor och övriga familjemedlemmar skötte odlingen. På landsbygden var det ingen som hade tillräckligt för att kunna sälja. I staden däremot fanns jordgubbar att köpa, det var trädgårdsmästare som torgade från sina odlingar. Priset kunde vara upp till 5 kronor per kilo. Med hänsyn därtill var det inte så allmänt man använde jordgubbar i början. De äts alltid färska, som efterrätt vid fest; längre fram när odling började bli allmänt förekommande, även till vardags. De serverades rensade med socker och mjölk. Sylt och saft kokades, när skörden var riklig. De bereddes då liksom andra bär. Den viktigaste förändringen är frystekniken.

Tomarer förekom inte förrän efter 1930. I allmänhet var inställningen mot tomater tveksam. Efter 1930 förekom de allmänt hos trädgårdsmästare. De äts skivade eller i klyftor, liksom nu. De äldre ville aldrig ha dem. Vid samma tid började man också använda syltade gröna tomater.

Frågelista nr LUF 131

ACC. NR M. 16703:1.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

LUF 131

Ambulerande skräddare.

Ja, sådan har funnits. Den förnämste i orten kallades socken-skräddare, och endast en kunde kallas för detta. Dessutom fanns 3-4 lappskräddare som också gick omkring och sydde. Dessa fanns inom ett område som bestod av byarna Jämsunda, Hillerstorp, Berg Bråstorp och Bröstorp. Under åren fram till 1910 anlätades allmänt hemskräddare; vissa familjer sockenskräddaren, andra lepp-skräddarna som var billigare. Samtidigt förekom delvis hemsömnad av enklare vardagskläder.

Skräddaren hette Emanuel /Mane/ Wallin, född 1822 och bodde i Bråstorp. Hans verksamhetsområde var nämnda byar, och han hade inga andra gesäller än sina egna söner, när dessa blivit gamla nog att lära sig sy. Någon annan sysselsättning hade han inte, utan han var ute och sydde året om. Dessutom arbetade han i sitt eget hem med vissa syarbeten.

Vanligtvis kom han en gång om året till dem som anlätade honom, och oftast på våren. Vintertid vävde man i gårdarna, och när väven var färdig, kallade man på skräddaren. Vissa vävar skulle blekas över sommaren, och då fick han komma på hösten i stället. Han skickades alltså efter vid behov, och gick inte alltid samma bestämda tur. Under tiden han arbetade, fick han mat och husrum. Åta fick han göra tillsammans med familjen, och sov gjorde han antingen i vardagsrummet eller i familjens normala sovplats. Vardagsrummet fick tjänstgjöra som arbetsplats. Allt som allt hade han tre söner, och de var de enda gesäller han hade. Så snart de vuxit upp tillräckligt för att kunna lära sig sy, fick de följa med, en eller två åt gången. Arbetet fördelades så, att sönerna fick sig tilldelade vissa delar av arbetet, åtminstone i början de enklare detaljerna. Följande redskap medfördes av skräddaren: Symaskin, sax och pressjärn. Mane Wallin var den ende inom detta område som ägde symaskin, vilken var av märket Husqvarna. Den bar han på ryggen. Tyg och tråd fanns i allmänhet på platsen dit han kom. Han hade emellertid även sådant i lager, och tog med sig

131-64